

تبیین آموزه‌های جهادی قرآنی مؤثر بر روحیه جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی

غلامعلی رشید^۱، محمد ادریسیان^۲

پذیرش مقاله: ۹۶/۰۷/۱۹

دریافت مقاله: ۹۶/۰۵/۲۱

چکیده

در اصطلاح دینی، جهاد معنی گسترده‌ای دارد و شامل هر نوع تلاش و مبارزه با هر وسیله و سلاحی در برابر هر دشمنی می‌گردد. تحقیق پیش رو به منظور پاسخ‌گویی به سؤال چپستی آموزه‌های مؤثر قرآن کریم در زمینه جهاد فی سبیل الله بر ارتقاء روحیه جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی صورت پذیرفته است. از آنجاکه در این تحقیق از ترکیب داده‌های کمی و کیفی (مصاحبه و پرسشنامه) استفاده شده رویکرد تحقیق آمیخته (توصیفی - تحلیلی) بوده و با روش موردی زمینه‌ای انجام می‌شود. و روش گردآوری در این تحقیق مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی شامل مصاحبه و پرسش‌نامه هست. و حجم جامعه آماری به صورت تمام شمار با نمونه آماری که ویژگی آن‌ها شناخت جهاد و مصادیق جهاد فی سبیل الله و اشرافیت به روحیه و شرایط نیروهای مسلح جمهوری اسلامی هست انتخاب شده‌اند. در نهایت پس از جمع‌آوری نظرات نمونه آماری تحقیق در قالب پرسش‌نامه در طیف پنج‌تایی لیرت مبنی بر تبیین میزان تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در زمینه جهاد فی سبیل الله بر ارتقاء روحیه جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی و تشکیل جدول میانگین پاسخ‌ها و ترسیم نمودار فراوانی درصد تأثیر، مشخص گردید که بیشترین درصد تأثیر را از میان مصادیق جهاد فی سبیل الله در آیات قرآن کریم بر ارتقاء روحیه جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی شاخص جهاد برای یاری کردن دین خدا با درصد تأثیر ۹۶٫۴ داشته و مصادیق جهاد با کفر و نفاق و جهاد با استکبار، طاغوت و اولیای شیطان، در مرتبه بعدی به لحاظ میزان تأثیر قرار گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، جهاد فی سبیل الله، روحیه جهادی

^۱ - استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۲ - دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) com.emailusef@gmail

مقدمه

واژه‌ی جهاد در قرآن کریم و در گستره‌ی معانی گوناگون به کرات مطرح گردیده است. به عنوان نمونه خداوند در سوره‌ی مبارکه‌ی حج در مورد امر به جهاد در راه خدا می‌فرماید: «وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ...» (سوره حج آیه ۷۸). و در راه خدا جهاد کنید، و حق جهادش را ادا نمایید!

«جهاد» در اینجا به معنی هرگونه جهاد و کوشش در راه خدا و تلاش برای انجام نیکی‌ها، و مبارزه با هوس‌های سرکش (جهاد اکبر) و پیکار با دشمنان ظالم و ستمگر (جهاد اصغر) است. «حق جهاد» نیز معنی وسیعی دارد که از نظر کیفیت و کمیت و مکان و زمان و سایر جهات از جمله خلوص نیت، همه را شامل می‌شود (بابایی، ۱۳۸۲: ۲۳۷). در روایات نیز به نیکویی از جهاد یاد شده است. در جمله‌ی زیبایی پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه و آل) در مورد ارزش و اهمیت جهاد می‌فرمایند: «ما اعمال العباد کُلُّهم عند المجاهد فی سبیل الله الا کمثل خُطَّافٍ اخذ به متقاره من ماء البحر» اعمال همه بندگان در مقایسه با (عمل) مجاهدان راه خدا جز مانند قطره‌ی آبی که پرستو از آب دریا برمی‌دارد نیست (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۳: ۱۲۷). از کلام بسیار باارزش امیر مؤمنان حضرت علی (علیه‌السلام) در خطبه ۲۷ نهج‌البلاغه است که می‌فرماید: «أَمَا بَعْدُ، فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، فَتَحَهُ اللَّهُ لِخَاصَّةِ أَوْلِيَائِهِ، وَ هُوَ لِبَاسُ التَّقْوَى، وَ دِرْعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ، وَ جُنَّةُ الْوَيْقَةِ» «پس از حمد خدا، جهاد دری است از درهای بهشت، که خداوند آن را به روی اولیاء خاص خود گشوده، جهاد جامه پرهیزگاری، زره استوار، و سپر مطمئن خداست». از آنجایی که آموزه‌های قرآن کریم حاوی ابعاد و شاخصه‌های گران‌بهایی در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله هست این سؤال مطرح می‌شود که با توجه به اینکه روحیه‌ی جهادی از ویژگی‌های بسیار مهم نیروهای مسلح جمهوری اسلامی است، آموزه‌های جهادی قرآنی مؤثر در ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی کدام‌اند؟ یعنی اگر نیروهای مسلح با این آموزه‌های جهادی قرآنی، آشنا شوند به چه میزان روحیه‌ی جهادی آن‌ها افزایش خواهد یافت؟

با نگاهی ایجابی به تحقیق حاضر، اهمیت آن این‌گونه مشخص می‌شود که با انجام آن علاوه بر توسعه‌ی ادبیات موضوعی در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله، و با استفاده از نتایج آن توسط فرماندهان نظامی در محتوای آموزشی نیروهای مسلح گامی هرچند کم در زمینه‌ی تولید ادبیات راهبردی دفاع فرهنگی و ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح برداشته خواهد شد و شرایط لازم جهت اجرای قسمتی از سند چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور در قالب برنامه و سیاست‌های کلی نظام مقدس جمهوری

اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ را فراهم می‌گردد. و در نگاهی سلبی می‌توان گفت با عدم انجام چنین تحقیقاتی، به دغدغه‌های فکری فرمانده معظم کل قوا در خصوص لزوم برخورداری نیروهای مسلح از روحیه جهادی پاسخ داده نشده و ابعاد جهادی آیات قرآن کاربردی نخواهد شد.

مبانی نظری

- پیشینه تحقیق:

واژه جهاد و مشتقات آن ۳۵ بار در قرآن به کار رفته است. جهاد در لغت به معنای تلاش کردن و به کار گرفتن نیرو و توان خویش برای تحقق بخشیدن به یک هدف هست لکن چون از باب مفاعله است، معمولاً در مواردی به کار می‌رود که نوعی همکاری، تقابل و رقابت در آن وجود دارد. بنابراین در جهاد طرف دیگری هم در کار است و دو طرف در برابر هم صف‌آرایی کرده، هریک برای دستیابی به هدف خویش و پیروزی بر دیگری به فعالیت می‌پردازد و هر چه در توان دارد به کار رفته می‌گیرد. البته باید توجه داشت که جهاد تنها شکل نظامی ندارد و هر نوع مبارزه و پیکاری، خواه نظامی باشد، یا فرهنگی، و یا سیاسی، همه را دربر می‌گیرد. همچنین باید دانست که جهاد همیشه بار مثبت ندارد و گاهی در مصادیق منفی نیز به کار رفته است. نمونه آن آیه ۸ سوره عنکبوت است (مصباح یزدی، ۱۹: ۱۳۹۴). واژه جهاد از ریشه «جَهَد» به معنی توان، طاقت و کوشش و یا از ریشه «جَهْد» به معنی مشقت و رنج، گرفته شده است. راغب (اصفهانی) در کتاب المفردات فی غریب القرآن، صفحه ۱۰۱ می‌گوید: «الْجَهَادُ إِسْتِفْرَاحُ الْوُسْعِ فِي مُدَافَعَةِ الْعَدُوِّ» (جهاد نهایت کوشش در مقابله با دشمن است. و شاید در معنی جهاد هر دو ریشه منظور باشد، یعنی به کار بردن حداکثر توان و کوشش همراه با تحمل رنج و مشقت در رویارویی با دشمن. در اصطلاح دینی، جهاد معنی گسترده‌ای دارد و شامل هر نوع تلاش و مبارزه با هر وسیله و سلاحی در برابر هر دشمنی می‌گردد؛ حتی مصداق کامل آن، «جهاد با نفس» به شمار می‌آید. البته در اصطلاح فقهی به معنی «کارزار نمودن و ایثار جان و مال در مقابل دشمنان دین که مانع اعتلای اسلام و اقامه احکام الهی می‌شوند» آمده است. و جهاد به این معنی به جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی تقسیم شده که خصوصیات و شرایط هر کدام در مباحث آینده روشن خواهد شد. (عبداللهی، ۱۳۹۰: ۹). رهبر معظم انقلاب اسلامی، می‌فرماید: هر چیزی که هم تلاش باشد و هم در مقابله با دشمن باشد، جهاد است. یعنی ممکن است یک کاری انجام دهند، زحمت هم بکشند، بگویند ما داریم جهاد می‌کنیم، نه، جهاد یک شقش این است که در مقابله با دشمن باشد. همچنین معظم له

راجع به واژه‌ی جهاد می‌فرمایند: «جهاد فقط به معنای قتال نیست، فقط به معنای جنگ نظامی نیست جهاد یک معنای بسیار وسیع‌تری دارد. (امام خامنه‌ای (ره)، ۱۳۹۵). آیت‌الله نوری همدانی در کتاب جهاد خود می‌فرماید: «معنی جهاد از لحاظ شرعی این است که انسان با گذشتن از جان و مال خویش، در راه برتری توحید و کلمه اسلام و پایداری رسالت اسلامی و اقامه شعائر ایمان و برافراشتن پرچم دین الهی، با تمامی امکانات خود تلاش و مبارزه کند.» (آیت‌الله نوری همدانی، ۱۳۶۶: ۱۳)

اقسام جهاد: راغب اصفهانی این واژه‌شناس معروف قرآنی، در کتاب المفردات فی غریب القرآن در صفحه ۱۰۱ به اعتبار دشمن، جهاد را بر سه قسم می‌داند. یکی جهاد در مقابل دشمن بیرون، دیگری در مقابل دشمن درون و قسم سوم جهاد با شیطان. بنابراین در مورد اقسام جهاد در کتاب مفردات خود می‌گوید: «و الجهاد ثلاثة أضرب: - مجاهدة العدو الظاهر - و مجاهدة الشيطان - و مجاهدة النفس». جهاد به اعتبار «دشمن»، «نوع هجوم و مقابله» و «ارزش و اهمیت»، اقسامی دارد. از قبیل: «جهاد اکبر»، «جهاد اصغر»، «جهاد ابتدایی»، «جهاد دفاعی»، «جهاد فرهنگی»، «جهاد اقتصادی»، «جهاد سیاسی» جهاد برای دفع هر موجود «شرآفرین»ی است که بخواهد به انسان زیان برساند؛ مانند شیطان که می‌کوشد انسان را گمراه سازد. و نفس اماره که آدمی را به بدی‌ها فرامی‌خواند. و دشمنانی که بندگی و ذلت انسان‌ها را می‌طلبند. پیامبر اکرم (ﷺ) مصاف با دشمن بیرونی را «جهاد اصغر» و مخالفت با هوای نفس را «جهاد اکبر» نامیده به رزمندگانی که از جنگ بازگشته‌اند فرموده است: «مَرَحَبًا بِقَوْمٍ قَضَوْا الْجِهَادَ الْأَصْغَرَ وَ بَقِيَ عَلَيْهِمُ الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ» آفرین بر مردمی که جهاد کوچک را انجام داده‌اند، ولی جهاد اکبر همچنان بر عهده ایشان باقی است.

پرسیدند: ای رسول خدا! جهاد اکبر چیست؟ فرمود: «جهاد النفس» (مبارزه باشتهای سیری‌ناپذیری نفس) مفسران نیز واژه جهاد در برخی آیات را اعم از جهاد با نفس و جهاد با دشمن دانسته‌اند (آخوندی، ۱۳۸۷: ۱۸). آیت‌الله مکارم شیرازی در زمینه دستور خداوند در زمینه جهاد - به معنی وسیع کلمه - ذیل آیه (وَ جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ) (در راه خدا جهاد کنید و حق جهادش را ادا نمایید) معتقد است: اکثر مفسران اسلامی، جهاد را در اینجا به معنی خصوص مبارزه مسلحانه با دشمنان نگرفته‌اند، بلکه همان گونه که از مفهوم لغوی آن استفاده می‌شود به معنی هرگونه جهاد و کوشش در راه خدا و تلاش برای انجام نیکی‌ها، و مبارزه با هوس‌های سرکش (جهاد اکبر) و پیکار با دشمنان ظالم و ستمگر (جهاد اصغر) دانسته‌اند. مرحوم طبرسی در

مجمع البیان از اکثر مفسران چنین نقل می‌کند که منظور از حق جهاد خلوص نیت و انجام دادن اعمال برای خدا است. بدون شک حق جهاد نیز معنی وسیعی دارد که از نظر کیفیت و کمیت و مکان و زمان و سایر جهات، همه را شامل می‌شود (تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص: ۱۸۱).

«جهاد کبیر» نیز قسمی از اقسام جهاد هست که در قرآن کریم یکبار صراحتاً با همین عبارت در سوره مبارکه‌ی فرق از آن یاد شده است. خداوند در سوره‌ی مبارکه‌ی فرق آیه‌ی ۵۲ خطاب به پیامبر اسلام (صلی‌الله علیه و آله) می‌فرماید: «وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» (و از کافرین اطاعت نکن و به وسیله آن (قرآن) با ایشان جهاد کن، جهاد کبیر). مقام معظم رهبری مدظله‌العالی در مورد بیان قرآن در مورد جهاد کبیر و اقسام جهاد می‌فرماید: «در بین جهادها جهادی هست که خدای متعال در قرآن آن را «جهاد کبیر» نام نهاده: وَ جِهَدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا؛ در سوره‌ی مبارکه‌ی فرقان است: «به» یعنی به قرآن، «جِهَدْهُمْ بِهِ» یعنی به وسیله‌ی قرآن با آنها جهاد کن؛ جهاداً کبیراً. این آیه در مکه نازل شده درست توجه کنند جوان‌های عزیز! در مکه جنگ نظامی مطرح نبود؛ پیغمبر و مسلمان‌ها مأمور به جنگ نظامی نبودند، کاری که آنها می‌کردند کار دیگری بود؛ همان کار دیگر است که خدای متعال در این آیه‌ی شریفه می‌گوید: وَ جِهَدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا. آن کار دیگر چیست؟ آن کار دیگر، ایستادگی و مقاومت و عدم تبعیت [است]. فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جِهَدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا؛ از مشرکین اطاعت نکن. اطاعت نکردن از کفار همان چیزی است که خدای متعال به آن گفته جهاد کبیر. این تقسیم‌بندی غیر از تقسیم‌بندی جهاد اکبر و جهاد اصغر است. جهاد اکبر که از همه سخت‌تر است، جهاد با نفس است، همان چیزی است که هویت ما را، باطن ما را حفظ می‌کند؛ جهاد اصغر، مجاهدت با دشمن است، منتها در بین جهاد اصغر یک جهاد هست که خدای متعال آن را «جهاد کبیر» نام نهاده که آن همین است» (امام خامنه‌ای (ره) عنه‌السلام).

حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی در پاسخ به سؤال چستی جهاد به وسیله‌ی قرآن می‌فرماید: «در آیه ۵۲ سوره «فرقان» می‌خوانیم: (به وسیله قرآن با آنها جهاد بزرگی کن)؛ «وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا». جهادی بزرگ به عظمت رسالت، و به عظمت جهاد تمام پیامبران پیشین، جهادی که تمام ابعاد روح و فکر مردم را در برگیرد، و جنبه‌های مادی و معنوی را شامل شود. چراکه این سوره مکی است، و به گفته مرحوم «طبرسی» در «مجمع البیان» این آیه دلیل روشنی است بر این که: جهاد فکری و تبلیغاتی در برابر وسوسه‌های گمراهان و دشمنان حق، از بزرگ‌ترین جهادها است (تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص: ۱۲۲).

- مفهوم شناسی:

(۱) جهاد فی سبیل الله از دیدگاه آیات قرآن کریم: جهاد فی سبیل الله در قرآن کریم به لحاظ بار معنوی گسترده بوده و از دیدگاه سلبی و ایجابی آن، می‌تواند به شرح ذیل باشد:

الف- مصادیق جهاد فی سبیل الله در بُعد سلبی آن در آیات قرآن: گاهی اوقات قرآن کریم جهاد را برای دفع موانع اسلام مطرح می‌کند که در اینجا از این موضوع به بعد سلبی یاد می‌شود که اهم آن‌ها به شرح ذیل می‌باشند:

(۱)- جهاد علیه کفار و منافقان: خداوند متعال در سوره‌های مبارکه‌ی توبه آیه‌ی ۷۳ و تحریم آیه‌ی ۹ در رابطه با جهاد با کفار و منافقین، خطاب به پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: « يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَاوَاهِمْ جَهَنَّمَ وَاوَاهِمْ جَهَنَّمَ » (ای پیامبر! با کافران و منافقان جهاد کن، و بر آن‌ها سخت بگیر! جایگاهشان جهنم است و چه بد سرنوشتی دارند!).

البته طرز جهاد در برابر کفار روشن است، و آن جهاد همه جانبه، و مخصوصاً جهاد مسلحانه است، ولی در طرز جهاد با "منافقان" بحث است، زیرا مسلماً پیامبر (ﷺ) با منافقان جهاد مسلحانه نداشت، چه اینکه منافق کسی است که ظاهراً در صفوف مسلمین قرار دارد و به حکم ظاهر محکوم به تمام آثار اسلام است. هرچند در باطن کارشکنی می‌کند، چه بسا افرادی که می‌دانیم ایمان واقعی ندارند، ولی به خاطر اظهار اسلام نمی‌توانیم رفتار یک نامسلمان با آن‌ها کنیم. لذا همان گونه که از روایات اسلامی و گفتار مفسران استفاده می‌شود باید گفت: منظور از جهاد با منافقان انواع و اشکال دیگر مبارزه غیر از مبارزه مسلحانه است، مانند مذمت و توبیخ و تهدید و رسوا ساختن آن‌ها، و شاید جمله " وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ " اشاره به همین معنی باشد. البته این احتمال در تفسیر آیه وجود دارد که منافقان مادام که وضعیتشان آشکار، و اسرار درونشان برملا نشده، دارای احکام اسلام اند، اما هنگامی که وضعیتشان مشخص شد به حکم کفار حربی خواهند بود، و در این حال نبرد مسلحانه نیز با آن‌ها مجاز است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۱).

(۲) جهاد علیه فتنه گران و بغات: خداوند متعال در سوره‌ی مبارکه‌ی بقره آیه‌ی ۱۹۱ در مورد این که فتنه از قتل هم بدتر هست می‌فرماید: « وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقَاتَلُوهُمْ وَآخِرُ جُوهْمُ مَن حَيْثُ آخَرَجْتُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَأُتَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَاتَلْتُمُ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ».

« و آن‌ها را [بت پرستانی که از هیچ‌گونه جنایتی ابا ندارند] هرکجا یافتید، به قتل برسانید! و از آنجاکه شمارا بیرون ساختند [مکه]، آن‌ها را بیرون کنید! و فتنه (و بت پرستی) از کشتار هم بدتر است! و با آن‌ها، در نزد مسجدالحرام (در منطقه حرم)، جنگ نکنید! مگر اینکه در آنجا با شما بجنگند. پس اگر (در آنجا) با شما پیکار کردند، آن‌ها را به قتل برسانید! چنین است جزای کافران». و همچنین در سوره‌ی مبارکه‌ی بقره آیه‌ی ۱۹۳ فرمان به قتل برای رفع فتنه صادر می‌شود: « وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ اَنْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ». « و با آن‌ها پیکار کنید! تا فتنه (و بت پرستی، و سلب آزادی از مردم)، باقی نماند و دین، مخصوص خدا گردد. پس اگر (از روش نادرست خود) دست برداشتند، (مزاحم آن‌ها نشوید! زیرا) تعدی جز بر ستمکاران روا نیست».

در نهج الفصاحه آمده که پیامبر گرامی اسلام در مورد روی آمدن فتنه‌ها قبل از قیامت می‌فرماید: «بین یدی الساعه فتن کقطع اللیل» پیش از رستاخیز فتنه‌ها پدید آید چون قطعات شب تاریک (پاینده، ۱۳۸۲: ۳۷۵).

بغات کسانی هستند که بر امام معصوم (علیه السلام) خروج نموده و با رهبری جامعه اسلامی مخالفت کنند. این گروه برخلاف دو گروه پیشین که کافر بودند در دایره اسلام قرار دارند و به ظاهر مسلمان‌اند لیکن به خاطر انحراف فکری و اعتقادی یا تأویل و توجیه ناصحیح علیه امام (علیه السلام) شورش می‌کنند و کفر بر آن‌ها عارض می‌شود. مانند ناکثین، قاسطین و مارقین که در برابر امیرالمؤمنین علیه السلام قرار گرفتند و به دلیل کج‌فهمی و انحراف فکری یا دنیادوستی و مقام پرستی و یا به خاطر عدم تحمل عدالت علی علیه السلام (با علم به حقانیت آن حضرت) بر علیه او شورش نموده و گرفتار کفر گشتند (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۴: ۵۳).

(۳) - جهاد علیه مشرکان: خداوند متعال در سوره‌ی توبه آیه‌ی ۵ در مورد نبرد با مشرکین می‌فرماید: «فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خَدُّوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (اما) وقتی ماه‌های حرام پایان گرفت، مشرکان را هر جا یافتید به قتل برسانید و آن‌ها را اسیر سازید و محاصره کنید و در هر کمین گاه، بر سر راه آن‌ها بنشینید! هرگاه توبه کنند، و نماز را برپا دارند، و زکات را بپردازند، آن‌ها را رهاسازید زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است).

در نهج الفصاحه آمده که پیامبر (صلی الله علیه و آله) در حدیثی می‌فرماید: «جاهدوا المشركين بأموالكم و أنفسكم و ألسنتكم» با اموال و جان‌ها و مال‌های خود با مشرکان جهاد کنید (پابنده، ۱۳۸۲: ۴۲۹).

(۴) - جهاد علیه استکبار، طاغوت و اولیای شیطان: ابتدا خداوند در سوره مبارکه‌ی طه آیه ۲۹ به حضرت موسی (علیه السلام) فرمان می‌دهد که: «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ» (اینک به سوی فرعون برو، که او طغیان کرده است) و سپس در سوره‌ی مبارکه‌ی قصص آیه ۳۹ می‌خوانیم که فرعون در زمین استکبار می‌کند که باید توسط پیامبر خدا با او برخورد شود: «وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ» ((سرانجام) فرعون و لشکریانش بدون حق در زمین استکبار کردند، و پنداشتند به سوی ما بازگردانده نمی‌شوند). خداوند متعال در سوره‌ی مبارکه‌ی مائده آیه ۸۲ دشمن‌ترین افراد به اهل ایمان را یهودیان مطرح نموده و دلیل آن را خوی استکباری آن‌ها بیان می‌دارد: «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ ذَٰلِكَ بِأَن مِّنْهُمْ قِسِّيَّسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» (به‌طور مسلم، دشمن‌ترین مردم نسبت به مؤمنان را، یهود و مشرکان خواهی یافت و نزدیک‌ترین دوستان به مؤمنان را کسانی می‌یابی که می‌گویند: «ما نصاری هستیم» این به خاطر آن است که در میان آن‌ها، افرادی عالم و تارک دنیا هستند و آن‌ها (در برابر حق) تکبر نمی‌ورزند). خداوند در سوره نساء آیه ۷۶ می‌فرماید: «الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا» (کسانی که ایمان دارند، در راه خدا پیکار می‌کنند و آن‌ها که کافرند، در راه طاغوت [بت و افراد طغیانگر]. پس شما با یاران شیطان، پیکار کنید! (و از آن‌ها نهراسید!) زیرا که نقشه شیطان، (همانند قدرتش) ضعیف است).

(۵) - جهاد علیه ظالمان: خداوند متعال در سوره‌ی مبارکه‌ی نساء آیه ۷۵ در مورد مبارزه با ظلم و ستم می‌فرماید: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا» (چرا در راه خدا، و (در راه) مردان و زنان و کودکانی که (به دست ستمگران) تضعیف شده‌اند، پیکار نمی‌کنید؟! همان افراد (ستم‌یده‌ای) که می‌گویند: «پروردگارا! ما را از این شهر (مکه)، که اهلش ستمگرند، بیرون ببر! و از طرف خود، برای ما سرپرستی قرار ده! و از جانب خود، یار و یاور برای ما تعیین فرما».

ب- مصادیق جهاد فی سبیل الله در بُعد ایجابی آن در آیات قرآن: گاهی اوقات قرآن کریم جهاد را برای احقاق یا تقویت موضوعی برای اسلام مطرح می‌نماید که در اینجا از آن به‌عنوان بعد ایجابی جهاد یاد شده که اهم آن‌ها به شرح زیر می‌باشد:

(۱) - **جهاد به منظور یاری نمودن دین خدا:** می‌دانیم که جهاد نظامی قسمی از جهاد است که با دشمن بیرون صورت می‌گیرد و قرآن کریم با واژه «قتال» از آن یاد نموده است. خداوند متعال در سوره‌ی مبارکه‌ی توبه آیه‌ی ۲۹ در مورد جهاد نظامی یا قتال برای یاری نمودن دین خدا می‌فرماید: «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ». (باکسانی از اهل کتاب که نه به خدا، و نه به روز جزا ایمان دارند، و نه آنچه را خدا و رسولش تحریم کرده حرام می‌شمرند، و نه آیین حق را می‌پذیرند، پیکار کنید تا زمانی که با خضوع و تسلیم، جزیه را به دست خود بپردازند). در سوره‌ی مبارکه‌ی حج آیه‌ی ۴۰ بحث یاری کردن خدا در مفهوم واقعی یاری کردن آیین خدا مطرح شده است: «الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ لَوْ لَأَدْفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمْتُمْ صَوَامِعَ وَبِيَعٍ وَصَلَوَاتٍ وَ مَسَاجِدَ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ» «همان‌ها که از خانه و شهر خود، به‌ناحق رانده شدند، جز اینکه می‌گفتند: «پروردگار ما، خدای یکتاست!» و اگر خداوند بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نکند، دیرها و صومعه‌ها، و معابد یهود و نصارا، و مساجدی که نام خدا در آن بسیار برده می‌شود، ویران می‌گردد! و خداوند کسانی را که یاری او کنند (و از آیینش دفاع نمایند) یاری می‌کند خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است».

(۲) - **جهاد به منظور یاری نمودن ولی خدا:** خداوند متعال در سوره‌ی مبارکه‌ی توبه آیه ۸۶ در این رابطه می‌فرماید: «وَ إِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ جَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْفَاعِلِينَ». و هنگامی که سوره‌ای نازل شود (و به آنان دستور دهد) که: «به خدا ایمان بیاورید! و همراه پیامبرش جهاد کنید!»، افرادی از آن‌ها [گروه منافقان] که توانایی دارند، از تو اجازه می‌خواهند و می‌گویند: «بگذار ما با قاعدین [آن‌ها که از جهاد معاف‌اند] باشیم!»

در این آیه خداوند امر به جهاد به همراه رسولش نموده و همراهی و معیت با رسول خدا که ولی الله می‌باشد را با عبارت (جاهدوا مع رسول الله) مطرح نموده و همراهی مؤمنان با رسول خدا را در این آیه برجسته نموده و یک وظیفه دانسته است. در طول تاریخ همواره افراد مؤمن و الهی

بوده‌اند که پیامبر و امام خود را تنها نگذاشته و در تمام شرایط حتی جهاد در راه خدا او را یاری نموده‌اند و در مقابل منافقان از این امر سرباز زده‌اند.

(۳) - **جهاد به منظور یاری نمودن مستضعفان:** سوره‌ی مبارکه‌ی نساء آیه‌ی ۷۵ در مورد نبرد برای یاری رساندن مستضعفین می‌فرماید: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا» (چرا در راه خدا، و (در راه) مردان و زنان و کودکانی که (به دست ستمگران) تضعیف شده‌اند، پیکار نمی‌کنید؟! همان افراد (ستم‌دیده‌ای) که می‌گویند: «پروردگارا! ما را از این شهر (مکه)، که اهلس ستمگرند، بیرون ببر! و از طرف خود، برای ما سرپرستی قرار ده! و از جانب خود، یار و یاور برای ما تعیین فرما!).

بر اساس نکته‌ای برداشت شده از این آیه در تفسیر نمونه این‌گونه می‌خوانیم: «جهاد اسلامی همان طور که قبلاً هم اشاره شد برای به دست آوردن مال و مقام و یا منابع طبیعی و مواد خام کشورهای دیگر نیست، برای تحصیل بازار مصرف، و یا تحمیل عقیده و سیاست نیست، بلکه تنها برای نشر اصول فضیلت و ایمان و دفاع از ستم دیدگان و زنان و مردان بال و پرشکسته و کودکان محروم و ستم دیده است و به این ترتیب جهاد دو هدف جامع دارد که در آیه فوق به آن اشاره شده یکی "هدف الهی" و دیگری "هدف انسانی" و این دو در حقیقت از یکدیگر جدا نیستند و به یک واقعیت بازمی‌گردند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۰).

(۴) - **جهاد به منظور دریافت هدایت الهی:** خداوند متعال در سوره‌ی مبارکه‌ی عنکبوت آیه‌ی ۶۹ می‌فرماید: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» و آن‌ها که در راه ما (با خلوص نیت) جهاد کنند، قطعاً به راه‌های خود، هدایتشان خواهیم کرد و خداوند با نیکوکاران است.

حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی در ذیل این آیه در تفسیر نمونه می‌فرماید: «تعبیر به «جهاد» تعبیر وسیع و مطلق است و هرگونه جهاد و تلاشی را که در راه خدا و برای او و به منظور وصول به اهداف الهی صورت گیرد شامل می‌شود، خواه در طریق کسب معرفت باشد، یا جهاد با نفس، یا مبارزه با دشمن یا صبر بر طاعت، یا شکیبایی در برابر وسوسه معصیت، یا در مسیر کمک به افراد مستضعف، و یا انجام هر کار نیک دیگر. کسانی که در این راه‌ها به هر شکل و هر صورت برای خدا مجاهده کنند مشمول حمایت و هدایت الهی هستند. بنابراین هرگونه شکست و ناکامی نصیب

ما شود معلول یکی از دو چیز است: یا در جهاد کوتاهی کرده‌ایم، و یا اخلاص در کار ما نبوده است. (بابایی، ۱۳۸۲: ۵۱۸)

(۵) - جهاد به منظور جلب امداد و نصرت الهی: خداوند متعال در سوره‌ی مبارکه‌ی آل عمران آیه‌ی ۱۲۵ در خصوص عوامل جلب امداد الهی در جهاد فی سبیل الله در مقابل دشمنان می‌فرماید: «بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ». آری، (امروز هم) اگر استقامت و تقوای پیشه کنید، و دشمن به همین زودی به سراغ شما بیاید، خداوند شمارا به پنج هزار نفر از فرشتگان، که نشانه‌هایی با خود دارند، مدد خواهد داد!

ج- بررسی شاخص‌های روحیه جهادی در آیات و روایات: حضرت امام خمینی (ره) که خود احیاء‌گر روحیه جهادی هستند، در رابطه با روحیه و عمل جهادی در تمامی عرصه‌ها و همچنین در عرصه جهاد نظامی و جبهه‌ها، می‌فرمایند: «ما در این عصر با اتکای به خدای تبارک و تعالی و استمداد از اسلام و قرآن کریم و ولی عصر سلام‌الله‌علیه باید خودمان کوشش کنیم و خودمان جهاد کنیم، جهاد در دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها، جهاد در کارخانه‌ها و کارگری‌ها، جهاد در کشاورزی‌ها، جهاد در مدارس، جهاد در همه‌جا، جهاد در جبهه‌ها و جهاد در پشت جبهه‌ها (صحیفه نور، ج ۱۷: ۲۳۷).

مسئولیت تشکیلات نظامی و انتظامی کشور اسلامی ایجاب می‌کند که اعضای آن اشخاصی غیرتمند و غیور باشند تا بتوانند به گونه بایسته از کیان اسلام، وطن اسلامی و جان و مال و ناموس مسلمانان دفاع کنند. از سوی دیگر، دل‌خوشی و پشت‌گرمی ملت نیز به این است که نیروهای مسلح از هستی و ناموس آنان در برابر اشرار داخلی و خارجی دفاع خواهند کرد؛ به تعبیر دیگر، نیروهای مسلح نشانه قدرت، غیرت، صلابت، استقلال و زنده بودن ملت است و سستی و بی‌تفاوتی نیروهای مسلح به معنای نیستی ملت و کشور است. اگر نیروی دفاعی کشور با جوش و خروش به انجام وظیفه نپردازد، فلسفه وجودی خویش را از دست می‌دهد و تمامی ابعاد حیات اجتماعی و فردی کشور به خطر نیستی و تباهی می‌افتد (الهامی نیا، ۱۳۸۹: ۴۸).

مقام معظم رهبری که احیاگر و تبیین‌کننده‌ی ابعاد گوناگون جهاد و روحیه جهادی در عصر حاضر هستند در مورد رویکرد، همت و مدیریت جهادی و حرکت مجاهدانه می‌فرمایند:

«... رویکرد جهادی است که در این سیاست‌ها مورد ملاحظه قرار گرفته؛ همت جهادی، مدیریت جهادی. با حرکت عادی نمی‌شود پیش رفت؛ با حرکت عادی و احياناً خواب‌آلوده و بی‌حساسیت نمی‌شود کارهای بزرگ را انجام داد؛ یک‌همت جهادی لازم است، تحرک جهادی و مدیریت جهادی برای این کارها لازم است. باید حرکتی که می‌شود، هم علمی باشد، هم پرقدردان باشد، هم

با برنامه باشد، و هم مجاهدانه باشد». (بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حضور جمعی از مسئولان دستگاه‌های مختلف، فعالان اقتصادی، و مدیران مراکز علمی و رسانه‌ای و نظارتی در تاریخ: ۲۰ / ۱۲ / ۱۳۹۲). **روحیه جهادی در نیروهای مسلح** دارای شاخصه‌هایی است که به اهم آن‌ها در آیات قرآن می‌پردازیم:

- **ایمان، و توکل بر خدا:** ریشه‌ی ترین و محوری‌ترین شاخصه‌ی روحیه جهادی در نیروهای مسلح عامل ایمان و اتکال الی الله است که از اعتقادات راسخ آن‌ها سرچشمه گرفته و سایر شاخص‌ها را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد. دشمن اصلی مؤمنان شیطان است و برخی انسان‌ها جنود او هستند، خدا در سوره‌ی نحل آیه ۹۹ می‌فرماید او نمی‌تواند بر اهل ایمانی که به خدا توکل می‌کنند تسلط داشته باشد: **«إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»** (چراکه او، بر کسانی که ایمان دارند و بر پروردگارشان توکل می‌کنند، تسلطی ندارد).

- **صبر، استقامت و تقوی:** صبر، استقامت و تقوی کلیدی‌ترین و اثربخش‌ترین شاخصه‌ی اخلاقی در روحیه جهادی نیروهای مسلح هست و قرآن آن را عامل جلب نصرت و امداد الهی در صحنه جنگ تلقی نموده است، آنجا که در آیه ۱۲۵ سوره مبارکه آل‌عمران در ادامه ماجرای جنگ بدر می‌فرماید: **«بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ»** (آری، امروز هم) اگر استقامت و تقوای پشینه کنید، و دشمن به همین زودی به سراغ شما بیاید، خداوند شمارا به پنج هزار نفر از فرشتگان، که نشانه‌هایی با خود دارند، مدد خواهد داد).

- **ایثار و از خودگذشتگی:** ایثار در لغت به معنای برگزیدن، دیگران را بر خویش مقدم داشتن و مانند آن است (لغت‌نامه دهخدا، ج ۸، واژه ایثار). این کلمه در قرآن کریم نیز به معنای لغوی به کاررفته است؛ چنان‌که می‌فرماید: **«بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»** آری، شما زندگی این جهان را می‌گزینید. ایثار، در اصطلاح، عبارت است از بخشش مال به کسی، با وجود احتیاج شخص بخشنده به آن (جامع السعادات، ج ۲، ص ۱۲۲). آنچه گفته شد، بیشتر در مقدم داشتن دیگران در امور مالی یا مقدم داشتن خواسته دیگران، صدق می‌کند، ولی آنچه در امور نظامی مطرح است چیزی بیش از این است و گذشت از جان، مال، مقام، شخصیت و مانند آن را شامل می‌شود؛ بدین معنا که انسان مؤمن در راه اعتلای اسلام و پایداری در راه اقامه شعایر دینی و برافراشتن پرچم توحید، با تمام توان خود تلاش کرده، از بذل جان و مال خویش در راه هدف مقدس به ویژه در مصاف با دشمن

در میدان نبرد دریغ نکنند (الهامی نیا، ۱۳۸۷: ۶۷). امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «الْإِيثارُ سَجِيَّةُ الْأَبْرَارِ وَ شِيمَةُ الْأَخْيَارِ» (شرح غررالحکم، ج ۲، ص ۱۶۴). ایثار، خوی نیکوکاران و شیوه نیکان است.

- **سبقت در امور خیر:** کسی که دارای روحیه جهادی می‌باشد ناگزیر در امور خیر از دیگران سبقت و پیشی گرفته و در صحنه عمل ایفای نقش می‌نماید همان‌گونه که مجاهدان فی سبیل الله برای دفاع در برابر حملات غافل گیرانه دشمن به بلاد اسلامی این‌گونه عمل کردند دست روی دست نگذاشته و منتظر دیگران نشدند و تاریخ اسلام و جمهوری اسلامی ایران خود گواه این امر است. چراکه این سبقت در امور خیر دستور قرآن است آنجا که در سوره مبارکه بقره آیه ۱۴۸ می‌فرماید: «وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيُهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (هر طایفه‌ای قبله‌ای دارد که خداوند آن را تعیین کرده است (بنا بر این، زیاد در باره قبله گفتگو نکنید! و به جای آن،) در نیکی‌ها و اعمال خیر، بر یکدیگر سبقت جوید! هر جا باشید، خداوند همه شمارا (برای پاداش و کیفر در برابر اعمال نیک و بد، در روز رستاخیز،) حاضر می‌کند زیرا او، بر هر کاری تواناست).

- **تعاون و همکاری:** تعاون و همکاری که عامل تجمیع و همگرایی نیروها و قدرت‌ها هست از عوامل مهم در موفقیت بوده و از شاخص‌های کار جهادی هست خداوند در سوره مائده آیه ۲ ما را به تعاون و همکاری در امور خیر و تقوی سفارش می‌نماید: «... وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (...و خصومت با جمعیتی که شمارا از آمدن به مسجدالحرام (در سال حدیبیه) بازداشتند، نباید شمارا وادار به تعدی و تجاوز کند! و (همواره) در راه نیکی و پرهیزگاری باهم تعاون کنید! و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید! و از (مخالفت فرمان) خدا پرهیزید که مجازات خدا شدید است)

- **قیام برای خدا:** قیام و برخاستن برای خدا و برای جهاد در راه خدا و عدم قعود و نشستن و وابستگی به زندگی دنیوی روزمره، از ویژگی مهم مجاهدانی است که دارای روحیه جهادی هستند. چراکه قرآن در سوره سبأ آیه ۴۶ می‌فرماید: «قُلْ إِنَّمَا أَعْطِيكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَشْنَى وَ فِرَادَى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ» (بگو: شمارا تنها به یک چیز اندرز می‌دهم، و آن اینکه: دو نفر دو نفر یا یک نفر یک نفر برای خدا قیام کنید، سپس

بیندیشید این دوست و هم‌نشین شما [محمد] هیچ‌گونه جنونی ندارد او فقط بیم دهنده شما در برابر عذاب شدید (الهی) است.

- آمادگی همه‌جانبه (در تمام زمینه‌های موردنیاز): از شاخص‌ترین ویژگی‌های روحیه جهادی در نیروهای مسلح حفظ آمادگی همه‌جانبه است زیرا که در صورت عدم آمادگی و غفلت، ضربه‌پذیری در برابر دشمن بیدار و آماده، قطعی است. خداوند در سوره نساء آیه ۶۰ ما را به حفظ آمادگی همه‌جانبه در برابر دشمن سفارش کرده و می‌فرماید: «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تَنْفَعُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِيَّاكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَذَلُّونَ» (هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها [دشمنان]، آماده‌سازید! و (همچنین) اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد)، تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید! و (همچنین) گروه دیگری غیر از این‌ها را، که شما نمی‌شناسید و خدا آن‌ها را می‌شناسد! و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) انفاق کنید، به‌طور کامل به شما بازگردانده می‌شود، و به شما ستم نخواهد شد!

- ولایت‌مداری و اطاعت‌پذیری: یک نیروی نظامی طبق مقررات حتماً باید مطیع و فرمان‌بردار باشد و روحیه جهادی این موضوع را دوچندان نموده و ایجاب می‌کند که حتماً در نظام اسلامی ولایت‌مدار نیز باشد. خداوند در سوره نساء آیه ۵۹ در خصوص اطاعت‌پذیری و ولایت‌مداری می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا» (ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اطاعت کنید خدا را! و اطاعت کنید پیامبر خدا و اولوالأمر [اوصیای پیامبر] را! و هرگاه در چیزی نزاع داشتید، آن را به خدا و پیامبر بازگردانید (و از آن‌ها داوری بطلبید) اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارید! این (کار) برای شما بهتر، و عاقبت و پایانش نیکوتر است).

- شجاعت و نداشتن خوف: در سوره مبارکه‌ی مائده آیه‌ی ۵۴ خداوند متعال در مورد صفات ویژه‌ی مجاهدین فی سبیل الله آن‌هایی که خداوند آن‌ها را دوست دارد و آن‌ها نیز خداوند را دوست دارند، می‌فرماید که آن‌ها در راه خدا جهاد نموده و هیچ‌هراسی به خود راه نمی‌دهند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هر کس از شما، از آیین خود بازگردد، (به خدا

زیانی نمی‌رساند خداوند جمعیتی را می‌آورد که آن‌ها را دوست دارد و آنان (نیز) او را دوست دارند، در برابر مؤمنان متواضع، و در برابر کافران سرسخت و نیرومندند آن‌ها در راه خدا جهاد می‌کنند، و از سرزنش هیچ ملامتگری هراسی ندارند. این، فضل خداست که به هر کس بخواهد (و شایسته ببیند) می‌دهد و (فضل) خدا وسیع، و خداوند داناست). و همچنین در سوره‌ی مبارکه‌ی آل‌عمران آیه‌ی ۱۳۹ می‌فرماید: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (و سست نشوید! و غمگین نگردید! و شما برترید اگر ایمان داشته باشید!). علامه‌ی طباطبایی در ذیل این آیه می‌فرماید: «کلمه "وهن" به طوری که راغب گفته به معنای ضعف در خلقت، و یا در خلق است، و منظور از آن در اینجا ضعف مسلمین از حیث عزم و اهتمام بر اقامه دین و بر قتال با دشمنان است. و کلمه "حزن" به معنای اندوه است، در مقابل کلمه "فرح" که به معنای سرور است، و حزن وقتی به انسان دست می‌دهد که چیزی را که داشته از دست بدهد و یا دوست داشته باشد ولی ندارد، و یا خود را مالک آن فرض کرده، و از دستش بدهد» (ترجمه المیزان، ج ۴، ص: ۳۹).

تکلیف‌گرایی و رسالت محوری: مجاهد فی سبیل الله به جهاد به‌عنوان یک تکلیف الهی نگاه می‌کند و سعی می‌نماید که در راستای این تکلیف و رسالت الهی و دینی گام بردارد و نتیجه‌ی کار در درجه‌ی بعدی برای او قرار دارد. خداوند در سوره‌ی مبارکه‌ی نساء آیه‌ی ۸۴ می‌فرماید: «فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكْفِ بِأَسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بِأَسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا» (در راه خدا پیکار کن! تنها مسئول وظیفه خود هستی! و مؤمنان را (بر این کار)، تشویق نما! امید است خداوند از قدرت کافران جلوگیری کند (حتی اگر تنها خودت به میدان بروی!) و خداوند قدرتش بیشتر، و مجازاتش دردناک‌تر است). در تفسیر المیزان آمده است: " لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ" نیز مؤید این تفریع و نتیجه‌گیری است، چون معنای آیه چنین است که حال که مردم از جهاد کردن تناقل و خودداری می‌ورزند و دوست ندارند، در جهاد شرکت کنند، توای پیامبر خودت با کفار مقابله بکن و از تناقل مردم در امر جهاد و مخالفتشان در امر خدای سبحان ناراحت مشو، چون تکلیف دیگران متوجه تو نیست، تو فقط موظفی تکلیف خودت را انجام دهی نه تکلیف آنان را.

بله، تنها وظیفه‌ای که نسبت به غیر خودت داری این است که در امر جهاد تشویقشان کنی و مؤمنین را تحریک نمایی تا شاید خدای تعالی خطر کفار را کفایت و دفع نماید و معنای جمله: "لا

تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ" این است که تو، به جز عمل خودت مکلف به چیزی نیستی و بنابراین استثنایی که در آیه شریفه آمده با تقدیر مضاف است و تقدیر کلام "لا تکلف شیئا الا عمل نفسک" می باشد (ترجمه تفسیر المیزان، ج ۵: ۳۶).

با توجه به اینکه تحقیق پیش رو برگرفته از رساله‌ی دکتری با موضوع: «تبیین تأثیر آموزه‌های قرآن کریم بر دکترین نظامی جمهوری اسلامی» هست لذا به منظور انجام پژوهش فوق، تعداد دو پروژه‌ی تحقیقاتی که در سطح راهبردی در دانشگاه عالی دفاع ملی انجام گرفته بود و تعداد پنج رساله در مقطع دکتری و همچنین پنج مقاله با رتبه‌ی علمی پژوهشی که در مجلات داخلی و خارجی به چاپ رسیده‌اند مورد بررسی قرار گرفته است. که به طور کلی می توان گفت در تحقیقات پیشین در رساله‌ها و مقاله‌های مورد بررسی در هیچ کدام، آموزه‌های جهاد فی سبیل الله به طور مشخص احصاء نشده و فقط به برخی از آموزه‌های قرآنی و دینی در زمینه‌ی جهاد اشاره شده و عملاً در زمینه‌ی آموزه‌های جهادی قرآن به طور دقیق مطالبی مطرح نگردیده است. علاوه بر مطالب فوق، از آنجایی که تحقیق حاضر موضوع جهاد فی سبیل الله را نسبت به سایر مطالب رساله بیشتر مورد بررسی قرار داده است لذا سایر مطالب علمی و پژوهشی در زمینه‌ی جهاد از جمله مطالعات پژوهشگاه تحقیقات اسلامی حوزه نمایندگی ولی فقیه در سپاه (امام صادق (علیه السلام)) و همچنین رساله‌ی جهاد آیت الله نوری همدانی و سایر منابع تفسیری و حدیثی نیز مورد مطالعه قرار گرفته است.

نقاط اشتراک این تحقیق با تحقیقات مشابه بررسی موضوعی آیات جهاد می باشد که معمولاً در این زمینه کار شده است و برخی آموزه‌های دینی مطرح گردیده است ولی در مورد **نقاط افتراق و نوآوری** این تحقیق نسبت به تحقیقات پیشین می توان گفت که معمولاً در تحقیقات پیشین پژوهشی در زمینه‌ی تأثیر آموزه‌های جهادی قرآن کریم بر روحیه جهادی نیروهای مسلح به طور خاص صورت نگرفته است.

روشناسی

جامعه آماری و اسنادی این پژوهش شامل ۳ گروه می باشند که عبارت‌اند از:

- (۱) اساتید و علمای دینی و خیره در زمینه‌ی مکتب جهادی اسلام و همچنین تا حدودی آشنا با نیروهای مسلح جمهوری اسلامی.
- (۲) اساتید و فرماندهان عالی نظامی مرتبط با مسائل نیروهای مسلح در سطح راهبردی و همچنین تا حدودی آشنا با مکتب جهادی اسلام:

(۳) جامعه‌ی اسنادی (مرتبط با آیات قرآن کریم): تفسیر شریف المیزان (مرحوم علامه‌ی طباطبایی)، تفسیر شریف نمونه (آیت‌الله مکارم شیرازی و همکاران)، تفسیر شریف اطیب البیان فی تفسیر القرآن (طیب سید عبدالحسین) و ترجمه‌ی قرآن کریم مربوط به آیت‌الله مکارم شیرازی. با توجه به ترکیب فوق یعنی خبرگان آشنا به مکتب جهادی اسلام که تا حدودی با نیروهای مسلح آشنایی داشته و همچنین خبرگان آشنا با نیروهای مسلح کشور و تا حدودی آشنا با مکتب جهادی اسلام، حجم نمونه‌ی آماری به شرح گروه‌های نامبرده مطابق با حجم جامعه‌ی آماری رساله‌ای که تحقیق حاضر از آن استخراج شده است به تعداد سی و پنج نفر و به صورت تمام شمار خواهد بود. در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های زیر استفاده می‌شود:

۱- مطالعات کتابخانه‌ای. (بررسی اسناد بالادستی، اسناد و مدارک ستاد کل نیروهای مسلح، آرشیوها و ... فصل دوم و پیشینه تحقیق)

۲- مطالعات میدانی (شامل مصاحبه با خبرگان و طراحی، توزیع و گردآوری پرسشنامه) برای گردآوری اطلاعات از ابزارهای فیش‌برداری، مصاحبه و پرسشنامه و همچنین در روش اسنادی و گردآوری کتابخانه‌ای علمی و تخصصی از کتاب‌های تخصصی، مقالات، آرشیو، اسناد و مدارک و سراچه‌های اینترنتی استفاده خواهد شد.

در این پژوهش، ابتدا به منظور احصاء آموزه‌های قرآن کریم در حوزه‌های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری از پارامترهای توصیفی استفاده خواهیم کرد سپس جهت بررسی تأثیر آموزه‌های قرآن کریم بر اصول دکترین نظامی به صورت تحلیل خبرگی عمل خواهیم کرد.

به لحاظ روش‌شناسی باید گفت که تحقیق پیش رو به منظور پاسخ‌گویی به سؤال چگونگی میزان تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی صورت پذیرفته است و از آنجاکه در این تحقیق از ترکیب داده‌های کمی و کیفی (مصاحبه و پرسشنامه) استفاده شده نوع تحقیق آمیخته (توصیفی - تحلیلی) بوده و با روش موردی زمینه‌ای انجام می‌شود. و روش گردآوری در این تحقیق مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین مطالعات میدانی شامل مصاحبه و پرسش‌نامه می‌باشد. و حجم جامعه‌ی آماری به صورت تمام شمار با انتخاب نمونه‌ی آماری که ویژگی آن‌ها شناخت جهاد و مصادیق جهاد فی سبیل الله و اشرافیت به روحیه و شرایط نیروهای مسلح جمهوری اسلامی می‌باشد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

به منظور بررسی میزان تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی، مصادیق جهاد فی سبیل الله در آیات قرآن کریم که از ادبیات نظری تحقیق به دست آمده است، در پرسش‌نامه‌ی تدوین گردید و میزان تأثیر آن‌ها بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی، با استفاده از طیف ارزش‌گذاری پنج‌تایی لیکرت توسط پرسش‌شوندگان مشخص گردید.

جدول ۲: میانگین پاسخ‌های نمونه‌ی جامعه‌ی آماری تحقیق

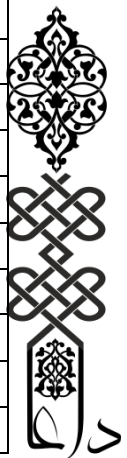
بی تأثیر	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۰	۱	۲	۳	۴	۵

به منظور بررسی روایی پرسش‌نامه‌ی تحقیق از روش ضریب اعتبار محتوایی (لاوشه) $N = \frac{ne - N}{2}$ استفاده شده عدد ۰,۸۳ (یعنی معادل ۸۳٪ درصد)، برای ضریب لاوشه محاسبه گردید. جدول

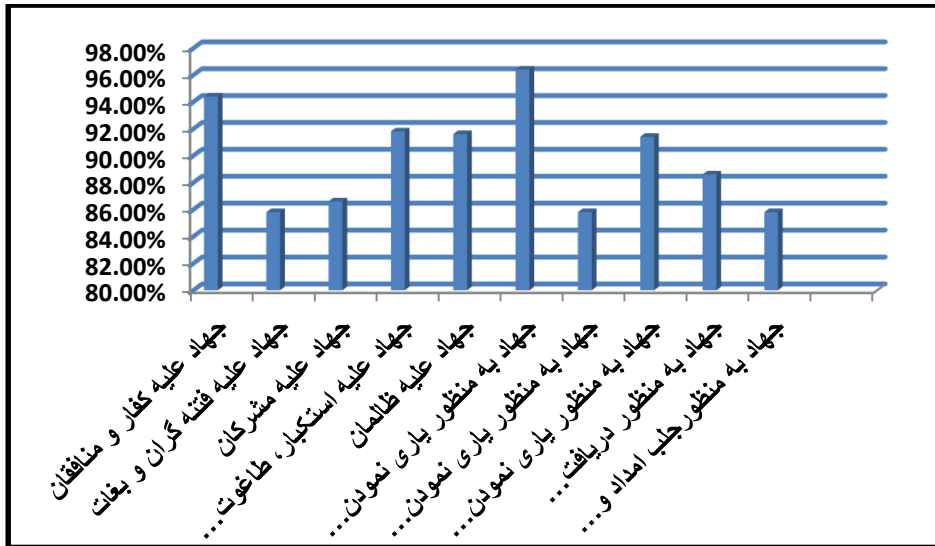
شماره (۱) میانگین پاسخ‌های نمونه‌ی آماری تحقیق به سؤالات پرسش‌نامه هست. جدول شماره (۲) میانگین پاسخ‌های نمونه‌ی جامعه‌ی آماری تحقیق، بر اساس پرسشنامه‌های توزیع‌شده، مبنی بر میزان تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله، بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی (یعنی اگر نیروهای مسلح با این آموزه‌های قرآنی آشنا شوند به چه میزان روحیه‌ی جهادی آن‌ها افزایش خواهد یافت)، بر اساس طیف پنج‌تایی لیکرت.

جدول ۲: میانگین پاسخ‌های نمونه‌ی جامعه‌ی آماری تحقیق

ردیف	مصادیق جهاد فی سبیل الله در آیات قرآن کریم	میانگین پاسخ‌ها	درصد تأثیر
۱	جهاد علیه کفار و منافقان	۴,۷۲	٪۹۴,۴
۲	جهاد علیه فتنه‌گران و بغات	۴,۲۹	٪۸۵,۸
۳	جهاد علیه مشرکان	۴,۳۳	٪۸۶,۶
۴	جهاد علیه استکبار، طاغوت و اولیای شیطان	۴,۵۹	٪۹۱,۸
۵	جهاد علیه ظالمان	۴,۵۸	٪۹۱,۶
۶	جهاد به منظور یاری نمودن دین خدا	۴,۸۲	٪۹۶,۴
۷	جهاد به منظور یاری نمودن ولی خدا	۴,۲۹	٪۸۵,۸
۸	جهاد به منظور یاری نمودن مستضعفان	۴,۵۷	٪۹۱,۴
۹	جهاد به منظور دریافت هدایت الهی	۴,۴۳	٪۸۸,۶
۱۰	جهاد به منظور جلب امداد و نصرت الهی	۴,۲۹	٪۸۵,۸

با توجه به پاسخ‌های جامعه‌ی آماری تحقیق به پرسش‌نامه میزان تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله، بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی، بر اساس طیف پنج‌تایی لیکرت، که میانگین پاسخ‌ها در جدول شماره‌ی (۲) نمایش داده‌شده است مشخص گردید که این شاخص‌ها بین ۸۵٫۸ تا ۹۶٫۴ درصد، در ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی، تأثیر دارند.

نمودار ۱: فراوانی درصد تأثیر آموزه‌های قرآن کریم در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی

به منظور تبدیل یافته‌های تحقیق در خصوص میزان تأثیر آموزه‌های قرآن کریم که در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله می‌باشند بر ارتقاء روحیه‌ی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی بر اساس نظرات نمونه‌ی آماری تحقیق که بر اساس طیف ارزش‌گذاری پنج‌تایی لیکرت به صورت کمی بیان گردیده است و میانگین پاسخ‌ها نیز در جدول شماره ۲ نمایش داده‌شده است، به داده‌های کیفی، می‌توان میزان میانگین پاسخ‌ها که بین عدد ۴٫۵ تا عدد ۵ می‌باشند را با تأثیر خیلی زیاد، بین ۴ تا ۴٫۵ را زیاد و ۳٫۵ تا ۴ را با تأثیر متوسط بیان نمود. بر این اساس جدول میانگین پاسخ‌ها در حالت کیفی به شرح جدول ۳ خواهد بود:

جدول ۳: کیفیت تأثیر آموزه‌های قرآن کریم که در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله می‌باشند بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی

ردیف	مصادیق جهاد فی سبیل الله در آیات قرآن کریم	کیفیت تأثیر
۱	جهاد علیه کفار و منافقان	خ زیاد
۲	جهاد علیه فتنه گران و بغات	زیاد
۳	جهاد علیه مشرکان	زیاد
۴	جهاد علیه استکبار، طاغوت و اولیای شیطان	خ زیاد
۵	جهاد علیه ظالمان	خ زیاد
۶	جهاد به منظور یاری نمودن دین خدا	خ زیاد
۷	جهاد به منظور یاری نمودن ولی خدا	زیاد
۸	جهاد به منظور یاری نمودن مستضعفان	خ زیاد
۹	جهاد به منظور دریافت هدایت الهی	زیاد
۱۰	جهاد به منظور جلب امداد و نصرت الهی	زیاد

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف- نتیجه‌گیری:

در اصطلاح دینی، جهاد معنی گسترده‌ای دارد و شامل هر نوع تلاش و مبارزه با هر وسیله و سلاحی در برابر هر دشمنی می‌گردد. جهاد فی سبیل الله در آیات قرآن کریم دارای مصادیق متعددی از جمله کفر و نفاق ستیزی، فتنه ستیزی، شرک ستیزی، استکبارستیزی، ظلم ستیزی، یاری کردن مستضعفان و یاری کردن دین خدا می‌باشد. پس از ایجاد پرسشنامه و جمع‌آوری پاسخ نمونه‌ی آماری مبنی بر میزان تأثیر مصادیق جهاد فی سبیل الله در آیات قرآن کریم بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی، بر اساس طیف پنج تایی لیکرت، و محاسبه‌ی میانگین و درصد تأثیرات، بر اساس جدول شماره‌ی ۲ و نمودار شماره‌ی ۱ مشخص گردید که بیشترین تأثیر را از میان مصادیق جهاد فی سبیل الله در آیات قرآن کریم بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی، جهاد برای یاری کردن دین خدا داشته و مصداق جهاد با کفر و نفاق در مرتبه‌ی دوم و جهاد با استکبار، طاغوت و اولیای شیطان در مرتبه سوم، به لحاظ تأثیر بر ارتقاء روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح قرار دارند. سه مصداق اول از نظر تأثیر بیان می‌دارد که:

۱- جهاد برای یاری نمودن دین خدا

۲- جهاد علیه کفار و منافقان

۳- جهاد علیه استکبار، طاغوت و اولیای شیطان

ب- پیشنهادها:

بر اساس مبانی نظری تحقیق که در زمینه‌ی موضوع قرآنی جهاد و همچنین روحیه‌ی جهادی نیروهای مسلح جمع‌آوری گردیده و تحلیل یافته‌های تحقیق و نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- انجام پژوهش‌های کاربردی در ابعاد مختلف موضوع جهاد در منابع اسلامی (آیات و روایات) در مراکز علمی و پژوهشی ستاد کل نیروهای مسلح در قالب رساله‌های دانشجویی و پروژه‌های تحقیقاتی.
- استفاده از نتایج به‌دست‌آمده از تحقیقات صورت گرفته در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله در تدوین دکترین نظامی جمهوری اسلامی در ستاد کل نیروهای مسلح و متون آموزشی افسران و درجه‌داران در نیروهای مسلح به‌منظور استفاده در مراکز آموزشی نظامی.
- تبیین ابعاد گوناگون آموزه‌های دینی در زمینه‌ی جهاد فی سبیل الله برای آحاد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی از طرق مختلف آموزشی و تربیتی به‌منظور ارتقاء روحیه‌ی جهادی آنان.

فهرست منابع:

الف - منابع فارسی

- قرآن کریم (ترجمه‌ی آیت‌الله مکارم شیرازی)
- امام خمینی (ره)، "صحیفه نور"، ج ۱، ۲، ۵، ۸، ۱۷، چاپ سوم (۱۳۸۲)، تهران، دفتر حفظ و نشر آثار امام (ره).
- احمدی، اسماعیل (۱۳۹۳). "مقاله‌ی روحیه جهادی"، پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه
- آخوندی مصطفی (۱۳۸۷)، "نظام دفاعی اسلام"، قم، پژوهشگاه تحقیقات اسلامی سپاه.
- الراغب الاصفهانی، ابی القاسم الحسین بن محمد بن المفضل، (۱۴۰۴ ق)، "المفردات فی غریب القرآن"، قم، نشر الکتاب.
- الهامی نیا، علی اصغر (۱۳۸۹)، "اخلاق نظامی"، قم، پژوهشگاه تحقیقات اسلامی سپاه.
- انصاریان حسین (۱۳۷۶)، "ترجمه نهج البلاغه"، قم، دارالعرفان.
- بابایی احمد علی (۱۳۸۲)، "برگزیده‌ی تفسیر نمونه"، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- پاینده ابوالقاسم (۱۳۸۲)، "نهج الفصاحه" (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول (ص))، تهران، چاپ چهارم، انتشارات دنیای دانش.
- پور منصور، اسماعیل (۱۳۹۳)، "مقاله‌ی شاخصه‌های مدیریت جهادی از دیدگاه قرآن"
- جمعی از نویسندگان، (۱۳۸۴)، "جهاد و ترجمان عزت و سربلندی بصیرت دفاعی (۱)"، قم، پژوهشگاه تحقیقات اسلامی سپاه.
- جمعی از نویسندگان، (۱۳۸۴)، "جهاد و دفاع در اسلام"، قم، پژوهشگاه تحقیقات اسلامی سپاه.
- سپهر محمد حسین (۱۳۹۵)، "مدیریت جهادی"، قم انتشارات زمزم هدایت.
- عبداللهی مهدی (۱۳۹۰)، "جهاد و دفاع در اسلام"، قم، پژوهشگاه تحقیقات اسلامی سپاه.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۳)، "میزان الحکمه"، قم، دارالحدیث.
- مصباح یزدی محمد تقی، چ ۴ (۱۳۹۴)، "جنگ و جهاد در قرآن"، قم، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
- مکارم شیرازی ناصر و همکاران (۱۳۷۴)، "تفسیر نمونه"، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- نوری همدانی، حسین (۱۳۶۶)، "جهاد"، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

ب - سایت‌ها:

- مجموعه بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: WWW.Khamenei.ir
- <http://www.hawzah.net/fa/article/view/>
- <http://kayhan.ir/fa/news/>

